

УДК 339.9.012.42:338

С.О. ТРИГУБ, викладач Ренійського інституту
Дніпропетровського університету економіки та права

ОСОБЛИВОСТІ ВІЛЬНИХ (СПЕЦІАЛЬНИХ) ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТИМУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглядаються поняття, функції та проблеми функціонування вільних (спеціальних) економічних зон, їх переваги для іноземного капіталу та національної економіки. Описано також типи зон згідно із законодавством України, цілі створення і завдання для розвитку регіонів. Зроблено також висновки щодо діяльності зон за останній період часу.

В статье рассматриваются понятие, функции и проблемы функционирования свободных (специальных) экономических зон, их преимущества для иностранного капитала и национальной экономики. Описаны также типы зон согласно законодательству Украины, цели создания и задачи для развития регионов. Сделаны также выводы относительно деятельности зон за последний период времени.

This article considers the functions and problems of special of economic zones, their advantage for a foreign capital and national economy. The types of zones are described also in obedience to the legislation of Ukraine, whole creations and tasks for development of regions. Conclusions are done also in relation to activity of zones for the last period of time.

вільна економічна зона (ВЕЗ), Спеціальна економічна зона (СЕЗ); типи ВЕЗ; цілі і завдання створення ВЕЗ; переваги ВЕЗ; економічні, науково-технічні і соціальні цілі

Визначальною рисою сучасної світової економічної системи є інтеграційні процеси та глобалізація. Ці процеси набули незворотного характеру. Їх науково обгрунтоване відображення знайшло своє втілення у «Стратегії економічного соціального розвитку України (2004–2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції».

Одним із напрямів стимулювання розвитку виробництва, зростання валютних надходжень, покращання платіжного балансу та одержання доступу до нових і новітніх технологій є утворення вільних (спеціальних) економічних зон (ВЕЗ) з особливим юридичним її митним статусом, які створюють сприятливі умови для залучення іноземного капіталу. Ці умови охоплюють різноманітні податкові митні, валютно-фінансові та інші надані преференції право іноземним фірмам безмитно ввозити машини і устаткування, технології, сировину і матеріали, напівфабрикати, створювати експортні виробництва, переводити

значну частину одержаного прибутку за межу митного кордону ВЕЗ. Складність цієї проблеми полягає в тому, що вільні економічні зони повинні вписуватися в національну економічну систему і, в той же час, бути привабливими для іноземних інвесторів.

Дослідження проблем створення і функціонування вільних економічних зон в Україні проводили такі вчені, як: О.І. Амоша, М.Г. Білопольський, Д.Б. Лук'янченко, Ю.В. Макогон, І.Л. Сазонець, Н.В. Стукало. Однак практичне функціонування ВЕЗ в сучасних умовах, необхідність розробки шляхів їх розвитку та функціонування потребує подальшого аналізу реалізації ними функцій стимулювання національного виробництва.

В Україні створюються законодавчі основи вільного підприємництва: прийнято закони про зовнішньоекономічну діяльність, про режим іноземного інвестування, про загальні засади створення та функціонування спеціальних (віль-

них) економічних зон, про заснування окремих ВЕЗ та ін. Але в умовах обмеженості державного бюджету України найближчим часом неможливо повною мірою реалізувати великомасштабну інвестиційну програму розвитку ринкової інфраструктури. А тому актуальними є регіональні програми створення елементів відкритої економіки шляхом створення вільних економічних зон з метою поетапної інтеграції України у світове господарство. Тому метою цієї роботи є аналіз функцій ВЕЗ для виявлення напрямів стимулювання діяльності підприємств.

Вільна економічна зона (ВЕЗ) – це територія в прикордонних або інших регіонах країни, яка має особливий юридичний і митно-економічний статус. У Законі України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» наводиться таке визначення: «*Спеціальна (вільна) економічна зона (СЕЗ)* являє собою частину території України, в якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності і порядок застосування та дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони впроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних й іноземних юридичних та фізичних осіб». Разом з тим визначається, що статус, термін і територія спеціальної економічної зони встановлюються Верховною Радою України шляхом прийняття окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони [1].

Відповідно до закону існують такі типи ВЕЗ:

- 1) безмитні торгові зони (порти, склади, транзитні зони, митні зони на підприємствах);
- 2) експортні виробничі зони (промислові, туристсько-рекреаційні);
- 3) імпортні виробничі зони, зони із заміщенням порту;
- 4) банківські і страхові безмитні зони;
- 5) зони технологічного розвитку (технопарки, технополіси);
- б) комплексні зони.

При формуванні зон важливо визначити, якими показниками можна вимірювати їх досягнення. Це можуть бути показники експорту, зайнятості, створення підприємств, передачі технології чи модернізації промисловості.

Але треба мати на увазі, що на практиці багато зон не виправдали сподівань своїх засновників, подекуди все закінчилось цілковитим провалом.

Прикладами класичних невдач на етапах планування і розробки проекту є:

- невдалий вибір місця для зони (наприклад, слабко розвинутий регіон з поганими дорогами та авіаційним сполученням);
- недостатня увага до базової інфраструктури, наприклад, телекомунікації та забезпечення електроенергією;
- слабкі організаційні зв'язки між керівництвом зони та різними державними органами (Міністерством фінансів, Митним управлінням тощо), підтримка яких необхідна для розвитку зони.

Тому вважається, що запорукою успішного розвитку зон є не стільки якість початкового планування чи уточнення основних економічних оцінок проекту, скільки подальша здатність керівництва зони (або уряду) до пристосування до змінного середовища, розробки гнучкого та ефективного механізму оцінок та розв'язання проблем.

Якщо врахувати всі ці зауваження, зони можуть мати такі довгострокові переваги:

- модернізуючий вплив їх на господарство приймаючої країни;
- можливість експериментувати з політичними інструментами, які не використовувались в інших секторах економіки;
- здатність зон полегшувати перехід від закритої до відкритої економіки.

Переваги створення ВЕЗ:

1. Переваги для іноземного капіталу:

- податкові пільги;
- доступ до національного та регіонального ринків;
- забезпечення більш низьких виробничих витрат (наприклад, дешева робоча сила);

- можливість фінансування за зниженими процентними ставками;
- право власності на землю.

2. Переваги для національної економіки та економіки регіону:

- більш раціональне використання місцевих природних ресурсів;
- одержання новітніх технологій;
- розвиток торговельно-експортних операцій, експортно-товарного виробництва;
- структурна перебудова національної та регіональної економіки;
- підвищення зайнятості населення, створення нових робочих місць і, як результат, зниження безробіття;
- зростання добробуту населення, більш високий рівень доходів, більш повне насичення національного ринку високоякісними товарами;
- тимчасовий захист національної та регіональної економіки від міжнародної конкуренції на внутрішньому ринку;
- створення сприятливих умов для міжнародного кредитування, одержання нових джерел фінансування;
- нові можливості для підготовки та перепідготовки кадрів.

Держава має бути зацікавлена у створенні, насамперед, зовнішньоторговельних виробничих і науково-технічних зон.

Науково-технічні зони дозволяють оптимально поєднати інтелектуальні ресурси та підприємницькі можливості – зменшити строки впровадження відкриттів та винаходів у виробництво, залучити кошти у вигляді ризико-капіталів та кредитів, збільшити надходження від продажу наукової продукції та товарів, вироблених на її основі, стримати вплив висококваліфікованих кадрів за кордон.

Відносно незначних витрат потребує формування зовнішньоторговельних зон, діяльність яких дає змогу досягти швидкої окупності і забезпечує, як правило, позитивний соціально-економічний ефект.

Створення багатопрофільних виробничих зон може здійснюватися на основі існуючої виробничої бази з відпо-

відним поповненням її національними та іноземними інвестиціями. Це сприятиме розвитку експортного потенціалу конкретного регіону та держави в цілому, розв'язанню проблем зайнятості.

Проблеми, пов'язані з фінансуванням та інфраструктурним забезпеченням вільних зон, можуть бути зменшені шляхом надання окремих незабудованих територій в оренду на пільгових умовах та на тривалий строк з гарантуванням стабільності укладених договором умов оренди [5].

У цілому створення в Україні вільних економічних зон має здійснюватися при узгодженні загальнодержавних економічних програм і залежатиме від ефективної взаємодії органів державного управління місцевих структур та підприємств, а також від розширення самостійності територій у питаннях управління їх соціально-економічним розвитком.

Для того, щоб оцінити ефективність функціонування ВЕЗ, перш за все, слід чітко визначити що ставлять собі за мету ВЕЗ? Будь-яка держава, що йде на утворення ВЕЗ на своїй території, визначає законом порядок утворення і ліквідації, а також механізм функціонування ВЕЗ. При цьому визначаються, перш за все загальнонаціональні, макроекономічні цілі: економічні, науково-технічні і соціальні (рис. 1). Це особливо характерно для країн, що розвиваються, в яких ВЕЗ покликані сприяти прискоренню темпів економічного зростання, освоєнню нових технологій, насиченню внутрішнього ринку високоякісними товарами тощо. В індустріально розвинутих країнах створення ВЕЗ спрямоване на подолання застою в окремих галузях промисловості, банківської і страхової справи.

Поряд із макроекономічними цілями створення ВЕЗ покликано вирішувати локальні завдання окремих регіонів:

- сприяти розвитку недостатньо розвинутих у економічному відношенні регіонів;
- забезпечувати більш повну зайнятість робочої сили у ВЕЗ та прилеглих регіонах;

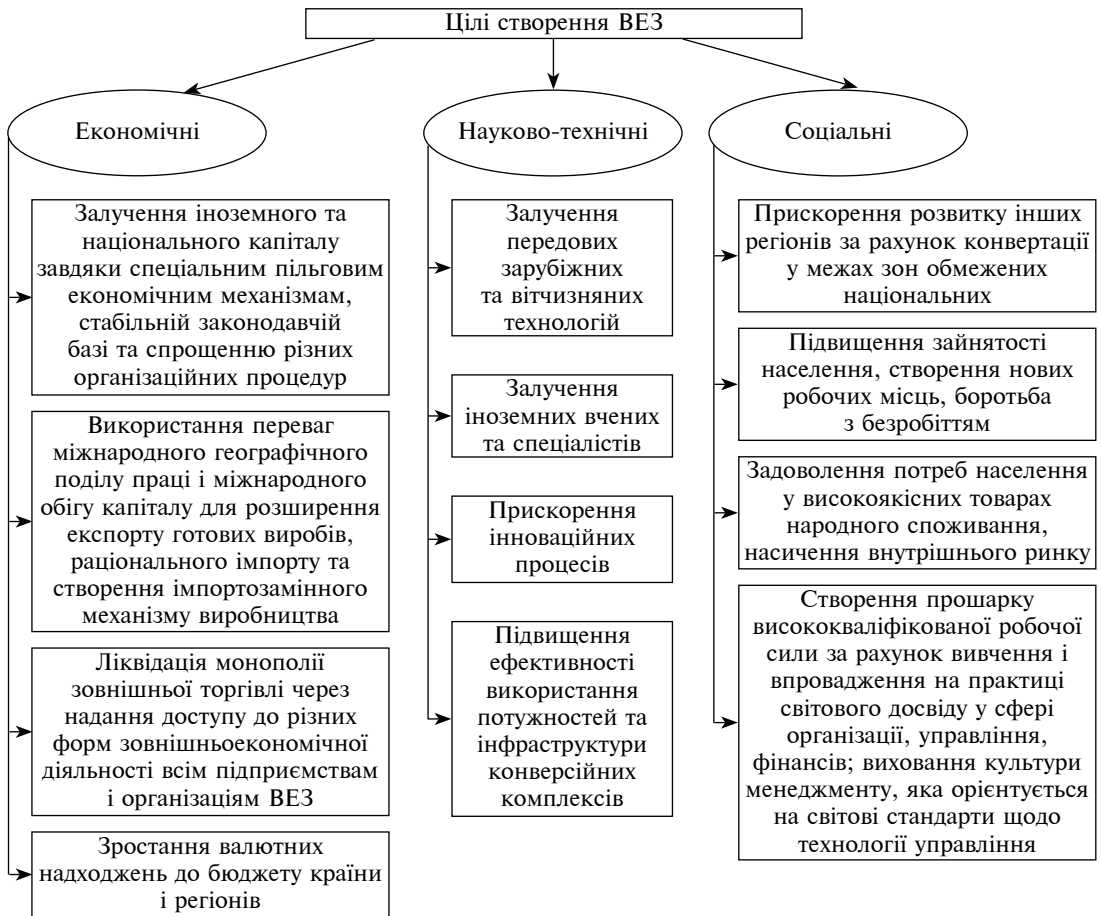

Рис. 1. Класифікація цілей створення ВЕЗ

- залучення іноземних інвестицій;
- організація у ВЕЗ таких виробництв, продукція яких могла б йти на експорт;
- спільна підготовка фахівців;
- спільна діяльність у галузі рекреації і туризму;
- підтримання вітчизняних регіональних товаровиробників [6].

ВЕЗ можуть розглядатися також як один із інструментів, спрямованих на досягнення стратегічних цілей країн.

ВЕЗ можуть допомагати у вирішенні більш конкретних завдань:

- їх можна розглядати як джерело нових товарів і техніки;
- вони можуть виробляти нові знання і виконувати освітню функцію;
- зони можуть виконувати важливу функцію випробувального полігону перед широкомасштабним впровадженням окремих реформ;

- вони можуть бути механізмом для зосередження досить обмежених ресурсів (технічних, фінансових, управлінських, організаційних) та їх концентрованого спрямування на досягнення певної мети;

- зони можна розглядати як засіб сприяння розвитку певного регіону.

Важливим питанням у разі створення ВЕЗ є розробка політики розвитку інноваційної стратегії і культури підприємництва.

На території СЕЗ, як і на територіях пріоритетного розвитку, встановлено спеціальний пільговий митний та податковий режим діяльності. Постановою КМУ від 27.07.1998 затверджено перелік пріоритетних видів діяльності на території СЕЗ. До таких належать:

- сільське господарство;
- видобуток вугілля, нафти і газу;

- видобуток кольорових металів, піску, глини;
- розробка кам'яних кар'єрів;
- харчова, текстильна, шкіряна, деревообробна і паперова промисловість;
- коксохімія;
- виробництво гумових і пластмасових виробів;
- металургія і металообробка;
- виробництво машин, електричного, електронного, транспортного устаткування;
- виробництво електроенергії, газу і води;
- будівництво.

Діяльність вільних економічних зон передбачає прийняття інноваційних рішень, а держава повинна сприяти цьому прийняттям відповідних законодавчих актів і постанов уряду. На жаль, наявна система оподаткування доходів не стимулює формування високої культури підприємництва, а призводить до зниження довіри між підприємствами і державою. Верховна Рада України, наприклад, прийнявши Закон «Про іноземні інвестиції», який був найліберальнішим серед аналогічних у країнах СНД, подальшими законодавчими актами звела нанівець його ефективність.

Особливі економічні умови господарювання ВЕЗ дають змогу національним товарам та послугам проникати на світовий ринок, а іноземним ресурсам – влитися в національну економіку і відіграти там свою позитивну роль. Створення вільної економічної зони – це подальший соціально-економічний розквіт регіону, широке залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій, захищених гарантіями держави і спрямованих на створення соціально орієнтованої інфраструктури краю.

До прийняття Закону України від 25.03.2005 № 2505 «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України на спеціальних територіях з початку функціонування (станом на 31.03.2005) було затверджено 742 проекти, кошторисна вартість яких становила 7,6 млрд дол., у т. ч. іноземні інвестиції – 2,5 млрд дол.

Протягом 2005–2007 рр. та за 5 місяців 2008 р. органами управління спеціальними територіями було скасовано 395 інвестиційних проектів, у т. ч. з 170 проектів закінчився термін реалізації.

Станом на 01.06.2008 у СЕЗ та на ТПР України затверджено 347 інвестиційних проектів (на ТПР – 183, у СЕЗ – 164) кошторисною вартістю 4,5 млрд дол., у т. ч. іноземні інвестиції – 2,1 млрд дол. (46,6% загальної кошторисної вартості проектів).

Суб'єктами господарювання в процесі реалізації зазначених проектів передбачається створити близько 50 тис. нових та зберегти 52 тис. існуючих робочих місць.

За рахунок реалізації цих інвестиційних проектів з початку функціонування:

1. Залучено інвестицій на суму 2,4 млрд дол. (або 53,3% кошторисної вартості проектів), з них іноземних – на суму 0,8 млрд дол. США (33% залучених інвестицій).

За 5 місяців 2008 р. залучено 124,9 млн дол., або 60% обсягу залучених інвестицій за відповідний період 2007 р. (206,6 млн дол.), у т. ч. іноземних – 9,4 млн дол., або 36% залучених іноземних інвестицій за відповідний період 2007 р. (26 млн дол.).

Протягом травня 2008 р. залучено 19,9 млн дол., у т. ч. іноземних – 1,9 млн дол. (9,5% залучених за травень інвестицій).

2. Освоєно інвестицій на суму 11,4 млрд грн (або 94% загального обсягу залучених інвестицій).

За 5 місяців 2008 р. було освоєно 842,2 млн грн, у т. ч. протягом травня 2008 р. освоєно інвестицій на суму 90,6 млн грн.

3. Створено 32,8 тис. та збережено 45,1 тис. робочих місць.

За 5 місяців 2008 р. створено 787 робочих місць (або 43% створених робочих місць за відповідний період 2007 р. – 1,8 тис.) та збережено 344 робочих місць (або 60% кількості збережених робочих місць за відповідний період 2007 р. – 571).

Протягом травня 2008 р. створено 105 нових робочих місць.

4. Реалізовано товарів, робіт, послуг на суму 56,1 млрд грн, у т. ч. на експорт – 28,7 млрд грн (51% загального обсягу реалізації).

За 5 місяців 2008 р. обсяг реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) склав 9 млрд грн, або 96% обсягу реалізації за відповідний період 2007 р. (9,3 млрд грн), з них на експорт – 4,1 млрд грн, або 95% обсягу реалізації на експорт за 5 місяців 2007 р. (4,3 млрд грн).

Протягом травня 2008 р. обсяг реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) склав 2 млрд грн, з них на експорт – 845,9 млн грн (42% обсягу реалізації за травень місяць).

За даними управліннь економіки облдержадміністрацій суб'єкти господарювання, які продовжують реалізацію інвестиційних проектів у СЕЗ та на ТПР, з початку функціонування:

– сплатили до бюджетів податків, зборів (обов'язкових платежів) сумою 7 млрд грн, у т. ч. за 5 місяців поточного року – 1,2 млрд грн.

У травні поточного року надходження до бюджетів становили 483 млн грн, з яких найбільше надходжень було отримано від суб'єктів господарювання ТПР у Донецькій області – 342 млн грн (70,8%), СЕЗ «Закарпаття» – 77 млн грн (16%), ТПР в Автономній Республіці Крим – 37 млн грн (8%), СЕЗ «Миколаїв» – 7,5 млн грн (1,5%).

– отримали пільги з оподаткування у сумі 1,5 млрд грн, з них протягом I кварталу 2008 р. – 2,02 млн грн (пільги зі сплати ввізного мита, отримані у січні на підставі судових рішень суб'єктом ТПР у Житомирській області ВАТ «Новоград-Волинський м'ясокомбінат» при ввезенні м'ясо сировини).

Протягом травня 2008 р. пільги суб'єктам СЕЗ та ТПР не надавались.

У травні 2008 р. у СЕЗ та на ТПР було скасовано 15 інвестиційних проектів, з них:

– у зв'язку з невиконанням інвестиційних зобов'язань – 6 проектів (2 проекти у СЕЗ «Азов», 4 проекти на ТПР у Донецькій області);

– у зв'язку із завершенням терміну реалізації – 8 проектів (1 проект на ТПР у Автономній Республіці Крим, 7 проектів на ТПР у Донецькій області);

– за взаємною згодою сторін – 1 проект у СЕЗ «Миколаїв» [7].

Отже, на основі аналізу діяльності цілого ряду зон можуть бути зроблені такі висновки:

– БЕЗ ніколи не розвиваються згідно з початковим планом, свідчення цього – перетворення ряду зон у промислові монокультури, а не у добре збалансовані та високо диверсифіковані промислові парки, які передбачалося зробити;

– економічні та соціальні переваги зон, які звичайно слугують виправданням для їх створення, у більшості випадків не відповідають початковим розрахункам.

– спеціальні економічні зони можуть слугувати:

– фактором залучення економіки в МРТ через розвиток експортно-орієнтованого чи імпортозаміщуючого виробництва;

– стимулом розвитку окремих регіонів країни;

– засобом удосконалення спеціальних галузевих виробництв;

– територією вільного виробництва, де апробується особливий механізм переходу до ринку;

– способом непрямого впливу, що модернізує, на економіку через демонстраційні і навчальні ефекти, які виходять за межі зональної території;

– методом утворення в національній економіці так званих центрів розвитку або центрів зростання.

Вільні економічні зони покликані виконувати свою специфічну роль, концентруючи експортноорієнтоване й імпортозаміщуюче виробництво, стимулюючи зовнішньоекономічні зв'язки, являючи собою «пастки» для іноземних інвестицій. Вони також повинні стимулювати зосередження техніко-технологічних інновацій, сприяти освоєнню сучасного ринкового механізму господарювання.

Список використаної літератури

1. Закон України від 13.10.1992 р. № 2673-ХІІ «Про загальні засади ство-

рення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон».

2. Вільні економічні зони: світовий досвід і українська практика: навчальний посібник / за ред. І.Ю. Сіваченка. — К.: Центр учбової літератури, 2004.

3. Сіваченко І.Ю. Вільні економічні зони: навчальний посібник / І.Ю. Сіваченко, Н.О. Кухарська, М.А. Левицький. — К.: Дакор, Алерта, 2001. — 480 с.

4. Сазонець І.Л. Інвестування: міжнародний аспект / І.Л. Сазонець,

В.А. Федотова. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 276 с.

5. Сазонець І.Л. Міжнародна інвестиційна діяльність / І.Л. Сазонець, О.А. Джусов, О.М. Созанець. — К.: Центр учбової літератури, 2006. — 297 с.

6. http://www.niurr.gov.ua/ukr/publication/statti/economy/kuzmenkoVEZ_uk.htm

7. http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_artice?art_id=36710

Надійшло до редакції 10.09.2009